УДК 614.253.2(092)(477.63) *DOI: https://doi.org/10.22141/2308-2097.55.2.2021.233700*

Чабан М.П.[1], Шевцова З.І.[2], Гапонов В.В.[3]

[1] Редакція обласної газети «Зоря», м. Дніпро, Україна
[2] ДУ «Інститут гастроентерології НАМН України», м. Дніпро, Україна
[3] ДУ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України», м. Дніпро, Україна

Земський лікар Василь Леонтович — родоначальник династії вчених

For citation: Gastroenterologìa. 2021;55(2):154-157. doi: 10.22141/2308-2097.55.2.2021.233700

Резюме. *У статті наведені життєвий шлях і професійна діяльність земського лікаря, нащадка запорозьких козаків Василя Федоровича Леонтовича (1842–1888). Юнак був випускником Катеринославської класичної гімназії 1862 року. Лікарю вдалося започаткувати династію видатних вітчизняних вчених. Його син Олександр став фізіологом, академіком. Його онук Михайло — фізик, академік; онучка Тетяна і правнучка Наталія — доктори медичних наук. Родина Леонтовичів — приклад для наслідування та створення медичної династії.*

Ключові слова: *родина Леонтовичів; земський лікар; медична династія; Катеринославщина — Дніпропетровщина*

Василь Федорович Леонтович (1842–1888) — земський лікар, нащадок запорожців, випускник Катеринославської гімназії 1862 року, якому судилося започаткувати цілу династію видатних вітчизняних вчених.

Походження й освіта

Василь Федорович Леонтович походив із запорозьких козаків. Його онучка, доктор медичних наук Тетяна Олександрівна Леонтович з Інституту мозку Російської академії медичних наук (Москва), створила цікаві «Нотатки до родоводу» своєї сім'ї [1].

Згідно з цими матеріалами, перший відомий предок з роду на ім'я Осип Леонтович був військовим писарем у Запорозькій Січі. У книжці І. Зільберштейна «Рєпін і Тургенєв» (1945) автор стверджує, що запорозький писар на славетній картині Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» списаний з Леонтовича, хоча й не вказано, з якого саме. Правда, за твердженнями історика Дмитра Яворницького, Ілля Рєпін запропонував списати писаря з нього, Яворницького. Але ж відомо, що існує два варіанти картини Рєпіна, які істотно різняться між собою...

Дід катеринославського гімназиста, Григорій Осипович (Йосипович) Леонтович, народився близько 1775 року — часу скасування царицею Катериною II Запорозької Січі. Документально підтверджено, що він був корнетом і потомственим дворянином Катеринославської губернії. У Тетяни Леонтович понині зберігається оригінал грамоти від 13 травня 1797 року, підписаної предводителем (маршалком) дворянства Катеринославської губернії Миколою Капністом (братом відомого письменника Василя Капніста). Грамота підтверджує внесення корнета Григорія Йосиповича Леонтовича і його роду до родовідної книги потомствених дворян (завдяки справжності наданих ним документів про його дворянське походження) на підставі грамоти Катерини II від 21 квітня 1785 року.

Після відставки Григорій Леонтович перебував на цивільній службі. У 1794–1797 роках служив наглядачем і управляючим Катеринославської казенної мануфактури, у 1806–1812 роках — губернським секретарем, у 1807–1818 роках — засідателем Катеринославського повітового суду. У 1817-му став колезьким секретарем. Поміщик володів селом Оленівка, де у нього в 1794 році налічувалося 32 двори (64 душі чоловічої статі та 59 — жіночої). За ним у 1801–1820 роках (по ревізіях 1811 і 1816 років) в Катеринославському повіті (біля Чекересової балки) було село Леонтовичівка з 1660 десятинами і 966 квадратами саженної землі [2].

Григорій мав принаймні двох синів — Федора та Миколу, дворян, поміщиків Катеринославської губернії. Федір народився 1795 року і пішов по цивільній службі. Згідно з його формулярним списком, він служив у Катеринославському повітовому суді з 1809 по 1818 р. Зали-

© 2021. The Authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License, CC BY, which allows others to freely distribute the published article, with the obligatory reference to the authors of original works and original publication in this journal.

Для кореспонденції: Гапонов В.В., ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України», вул. Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, Україна; e-mail: v_gaponov@ukr.net
For correspondence: Volodymyr Gaponov, State Institution "Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine", Vernadsky st., 9, Dnipro, 49044, Ukraine; e-mail: v_gaponov@ukr.net
Full list of author information is available at the end of the article.

Центральна вулиця Томаківки, де працював земським лікарем Василь Леонтович. *Початок XX століття*

шив службу у 23 роки у чині губернського секретаря. Він був поміщиком села Мар'ївка, а його брат Микола — села Леонтовичевого. Оскільки нині в області добрий десяток Мар'ївок, то досить непросто ідентифікувати, з якої саме Мар'ївки були Леонтовичі. А колишня Катеринославщина включала в себе не лише сучасну Дніпропетровщину, але й Запорізьку та частину інших областей.

Федір мав двох синів — Василя та Івана. Їх батьки, Федір і Любов Леонтовичі, залишили малолітніх дітей круглими сиротами. За родинними оповідями, призначений їм опікун виявився пройдисвітом. Коли після скарги сусідів з перевіркою приїхали офіційні урядовці, виявилося: хлопчиків тримають у чорному тілі, а весь маєток розікрадено. Таким чином, Василь та Іван Леонтовичі, як і їх нащадки, втратили маєтки й заробляли на прожиття своєю власною працею.

Про Василя Федоровича Леонтовича (1842–1888), як стверджує його онучка, відомо досить багато. Протягом 1856–1862 років він навчався в Катеринославській губернській гімназії. По закінченні навчання був визнаний педагогічною радою «цілком здатним до університетської освіти». Тому юнак подався до Києва здобувати фах лікаря. 1871 року з відзнакою закінчив медичний факультет Київського університету Святого Володимира [3].

На земській службі

З 1872 по 1884 рік Василь Федорович Леонтович працював земським лікарем 3-ї дільниці Катеринославського повіту в селі Томаківка на півдні сучасної Катеринославщини — колись то були землі запорозької вольниці. А з 1884-го й до самої смерті в 1888 році Василь Леонтович працював лікарем у Могильовській губернії в Білорусі. Його син, Олександр Васильович Леонтович, говорив дітям, що в період роботи земським лікарем батько брав участь у русі народників.

За своєю вдачею Василь Леонтович був людиною скромною, домувальником. Навіть у студентські роки він уникав молодечих компаній. Юнака цілком поглинуло навчання. Коло його зацікавлень, як припускає онука, було обмежене лише медициною. Читанням іншої літератури він не захоплювався.

Родина лікаря

Василь Леонтович був одружений двічі. Першим шлюбом — з Вірою Петрівною Годзевич, яка народила йому чотирьох дітей, у тому числі старшого сина

Село Томаківка. Волосне правління. *1903 рік*

Олександр Васильович Леонтович (син лікаря) в юності

Фізіолог, академік Олександр Васильович Леонтович

Олександра, майбутнього академіка. Ним Василь Федорович пишався і ніжно любив. Про це свідчать кілька листів батька до сина, які, на щастя, збереглися в родині. Мав Василь ще й трьох доньок — Ольгу, Любов та Віру. Помер Василь Леонтович у 46 років. Випускник Катеринославської гімназії став родоначальником цілої династії науковців — докторів наук і академіків, які уславили вітчизняну науку.

Академік Олександр Леонтович (син лікаря)

Старший син Василя Федоровича, Олександр, народився 1869 року в Києві, де батько здобував фах медика, а помер 1943 року в Москві. Дитинство Сашка минало на Катеринославщині, в селі Томаківка, де батько працював земським лікарем. Про це село

Віра Вікторівна Леонтович (дружина Олександра) з дітьми Євгенією та Михайлом. *1910 рік*

він тепло згадував протягом усього життя. Син пішов шляхом батька і також став учнем Катеринославської класичної гімназії. Але так склалося, що завершував середню освіту він у Київській гімназії, яку закінчив 1888 року із золотою медаллю. Того ж року в нього помер батько, а за рік перед цим — мати, Віра Петрівна.

1893 року він закінчив з відзнакою медичний факультет Київського університету Святого Володимира. Навчався Олександр Васильович у кредит. Його донька Тетяна виявила нагадування про необхідність повернення грошей навіть через кілька років після закінчення університету. Отже, напевне, жилося йому нелегко.

Попервах Олександр працював, як і батько, земським лікарем. В 1893 році молодий фахівець знайшов роботу на кафедрі гістології, а потім нормальної фізіології медичного факультету рідного для нього Київського університету, спершу як прозектор, а потім як приват-доцент. Згодом Олександр Леонтович читав курс лекцій з фізіології тварин на природничому відділенні фізико-математичного факультету того ж вузу. До революції він упродовж кількох місяців працював у кращих європейських лабораторіях — у О. Лангендорфа (1907) та П. Вейса (1911).

Олександр Леонтович співчував і допомагав революціонерам. Глеб Кржижановський через багато років згадував «неоціненні» послуги, якими був зобов'язаний О.В. Леонтовичу в 1903–1905 роках. Особисто йому вчений передав запасні ключі для проходу через ту частину Київського університету, де знаходилася його фізіологічна лабораторія. «Багато разів, — згадував Кржижановський, — я рятувався від переслідування царських нишпорок саме завдяки такій можливості пройти через будинок університету».

Друга донька Василя Леонтовича, Любов Василівна, стала професійною революціонеркою-підпільницею і двічі перебувала в тюремному зневоленні. Про це згадувала її племінниця Тетяна Олександрівна Леонтович. Близький друг Надії Крупської за Бестужевськими курсами, вона (Любов) працювала в Петербурзі зв'язковою більшовицької партії й утримувала їх конспіративну квартиру.

Політичні переконання самого Олександра Леонтовича мало не завадили йому при захисті докторської дисертації з іннервації шкіри людини (1900). На виборах завідуючого кафедрою, де він працював, його забалотували. Через реакційні настрої на кафедрі і брак будь-яких перспектив син Василя Леонтовича мусив шукати роботу деінде. Довгий час він очолював кафедру фізіології Петровсько-Разумовського сільськогосподарського інституту (згодом сільгоспакадемія ім. К. Тімірязєва), розташованого на околиці Москви. Ця кафедра визнавалася кращою і в науковому, і в педагогічному плані. «За роки викладання в різних учбових закладах Києва та Москви, — писала донька вченого, — батько написав у співавторстві чотири підручники з анатомії і фізіології тварин. Батько був великим вченим з оригінальними поглядами, який об'єднав у своїй особі морфолога і фізіолога-експериментатора, що в той час було зовсім незвичайним» [4].

Праці Олександра Васильовича Леонтовича присвячені переважно вивченню периферійної нервової системи. Ним розроблена оригінальна модифікація забарвлення нервових структур метиленовою синню. Квінтесенцією його досліджень стала, за визначенням доньки, гіпотеза про електромагнітну компоненту в передачі збудження поміж нейронами, яка існує (за його уявленнями) поряд з медіаторною. Нейрон розглядався як «апарат коливального струму».

1929 року Олександра Леонтовича було обрано академіком Всеукраїнської академії наук. В 1936 році він переїхав до Києва. Тут, в академії, вчений очолив відділ нормальної фізіології при Інституті клінічної фізіології. Наш земляк був щасливий повернутися в Україну і працювати над улюбленою проблемою, радий знову зустрітися зі своїми київськими родичами й познайомити з ними своїх дітей. У червні 1941-го його лабораторію повністю обладнали необхідними іноземними приладами для перевірки гіпотези про «нейрон як апарат коливального струму». Під землею була збудована камера для електрофізіологічних експериментів.

Однак війна зруйнувала плани. Подвижнику довелося все кинути й евакуюватися разом з академією до Уфи. Наукова школа вченого розпалася. На фронті загинув його молодший син — 19-річний Борис. У 1943 році, після відступу фашистських окупантів, Олександр Васильович з родиною повернувся до Москви. Його запросили відкрити лабораторію зі своєї темати-

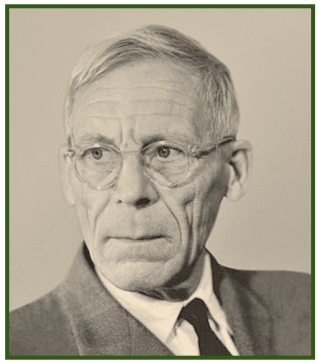

Фізик-теоретик, академік Михайло Олександрович Леонтович *(онук лікаря)*

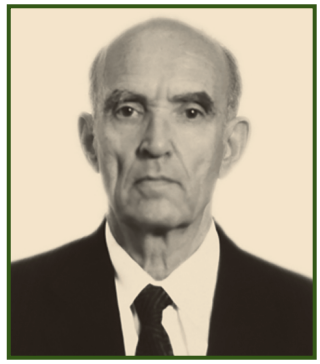

Академік Віталій Дмитрович Шафранов *(учень і послідовник Михайла Леонтовича)*

Доктор медичних наук, професор Тетяна Олександрівна Леонтович *(онучка Василя Федоровича)*

Працівник освіти, психолог Олександр Володимирович Леонтович *(правнук земського лікаря)*

ки вже в Академії наук СРСР. Проте він тяжко захворів і помер у грудні того ж року. На жаль, подальше розроблення його наукової гіпотези припинилося.

Академік Михайло Леонтович (онук лікаря)

О.В. Леонтович мав п'ятьох дітей у двох шлюбах. Перша дружина, Віра Вікторівна, померла 1919 року від ускладнення грипу, і він одружився вдруге. Найвідомішим став його син, Михайло Олександрович Леонтович (1903–1981), — видатний фізик-теоретик, творець наукових шкіл у радіофізиці і фізиці плазми, академік АН СРСР.

Відзначаючи сторіччя від дня народження Михайла Леонтовича, у журналі «Природа» зазначили, що академік «залишив по собі особливу пам'ять. Незалежність, принциповість, природжена інтелігентність — усе найчистішої проби — накладалося на емоційний і вибуховий характер. Люди, які знали Михайла Олександровича, відзначають його унікальність, несхожість на інших».

Найближчий учень і послідовник Леонтовича, Віталій Дмитрович Шафранов, сказав про нього: «Людина з незамутненим мисленням». Можливо, це головна складова, котра дозволила нашому земляку стати тим, ким він був, — і в науці, і в повсякденності. Його називали сумлінням академії. Дотепер побутують яскраві оповіді про те, як на виборах до Академії наук СРСР він своєю безкомпромісною позицією створював нездоланний бар'єр для послідовників Лисенка та колонаукових кар'єристів («Природа», 2003, № 3). Притягальну силу і ґрунт, з якого ця сила зросла, можна відчути зі спогадів про Михайла Леонтовича, оприлюднених, зокрема, в журналі «Природа» [1].

Ця дивовижна родина й нині активно працює на освітянській ниві. Правнук випускника Катеринославської гімназії Василя Леонтовича і син Тетяни Олександрівни — Олександр Володимирович Леонтович нині живе і працює в Москві. Він кандидат психологічних наук, почесний працівник освіти Російської Федерації і науковий керівник московського ліцею № 1553 на Донській (колишньої гімназії). Ліцей цей перебуває під патронажем Російської академії наук. Основа концепції навчального закладу — дослідницька діяльність учнів. Близько половини випускників ліцею навчаються на різних факультетах Московського державного університету імені Ломоносова.

Сестра Михайла Олександровича, Тетяна Леонтович (1923–2007), написала так: «Насамкінець повернімося до того, що рід Леонтовичів походить, напевне, від найосвіченішої частини запорожців. Можливо, саме «запорозькі» гени визначили особливу «войовничість» Михайла Олександровича, усім відому його запальність. Непогамовний запорозький дух виявився в соціальній активності моїх предків — в їхній боротьбі за правду, будь то боротьба з монархічним чи радянським ладом, а також з «неправдою» у повсякденному житті» [1].

Згадуючи запорожців, не забудьмо й одного з їх нащадків — випускника Катеринославської гімназії, земського лікаря Василя Леонтовича.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів та власної фінансової зацікавленості при підготовці даної статті.

References

1. Leontovich TA. Zametki k rodoslovnoi [Pedigree notes]. Priroda. 2003;(3). (in Russian).

2. Zaruba VN. Dvoriane Ekaterinoslavskoi gubernii [Noblemen of the Yekaterinoslav region]. Dnipro: Lira; 2016. 273-275 pp. (in Russian).

3. Chaban MP. Vasyl Leontovych. In: Chaban MP. Birds from the nest of the Dnipro. Dnipro: Dniprobook; 2005. 190-194 pp. (in Ukrainain).

4. Leontovich TA. Ancestors of MA Leontovich on the paternal side. In: Shafranov VD, Kogan VI, Kuznetsova LK, et al., editors. Akademik MA Leontovich. Uchenyi. Uchitel'. Grazhdanin [Academician MA Leontovich. Scientist. Teacher. Citizen]. Moscow; 2003. 15-37 pp. (in Russian).

Отримано/Received 03.04.2021
Рецензовано/Revised 20.04.2021
Прийнято до друку/Accepted 30.04.2021

Information about authors

M.P. Chaban, Editorial Office of the Regional Newspaper "Zorya", Dnipro, Ukraine

Z.I. Shevtsova, State Institution "Institute of Gastroenterology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", Dnipro, Ukraine

V.V. Gaponov, State Institution "Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine", Dnipro, Ukraine; e-mail: v_gaponov@ukr.net

Conflicts of interests. Authors declare the absence of any conflicts of interests and their own financial interest that might be construed to influence the results or interpretation of their manuscript.

M.P. Chaban[1], Z.I. Shevtsova[2], V.V. Gaponov[3]

[1] Editorial Office of the Regional Newspaper "Zorya", Dnipro, Ukraine

[2] State Institution "Institute of Gastroenterology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", Dnipro, Ukraine

[3] Dnipro State Medical University, Dnipro, Ukraine

Zemstvo doctor Vasyl Leontovych — the father of the dynasty of scientists

Abstract. The article describes the life and professional activity of zemstvo doctor, a descendant of the Zaporozhian Cossacks Vasyl Fedorovych Leontovych (1842–1888). The young man was a graduate of the Yekaterynoslav Classical Gymnasium in 1862. The doctor managed to start a dynasty of outstanding domestic scientists. His son Oleksandr became a physiologist, academician. His grandson Mykhailo is a physicist and academician; granddaughter Tatiana and great-granddaughter Natalia are doctors of medical sciences. The Leontovych family is an example of the medical dynasty of Cossacks.

Keywords: Leontovych family; zemstvo doctor; medical dynasty; Katerynoslav region — Dnipropetrovsk region